

Vesna KILIBARDA*
Univerzitet Crne Gore

PRVI PRILOG POSVEĆEN ITALIJANSKOJ KNJIŽEVNOSTI U CRNOJ GORI U XIX VIJEKU

Italijanska književnost u Crnoj Gori do 1918. godine po ukupnoj zastupljenosti na drugom je mjestu, iako po obimu daleko iza ruske koja je, zbog tradicionalnih veza Crnogoraca s Rusijom, najprisutnija i najpoznatija od svih stranih literatura. Prvenstvo italijanske među ostalim zapadnoevropskim književnostima pospješivalo je nekoliko činilaca, od kojih najprije povezanost i bliskost Crne Gore s Bokom i Dalmacijom u kojima je i poslije pada ovih krajeva pod vlast Austrije, nakon Bečkog kongresa (1815), italijanski ostao jezik školstva, sudstva i lokalne administracije i gdje je duhovno izrasla većina autora prevoda i napisa italijanske problematike objavljenih u Crnoj Gori u XIX vijeku (up. Kilibarda 1992).

Prvi književnokritički prilog s temom iz italijanske književnosti prethodio je prvim prevodima italijanskih autora čitavih trinaest godina. Objavljen je u prvom crnogorskom književnom listu *Crnogorka* koji je štampan kao prilog *Crnogorcu* (1971–1873), prvjencu crnogorska štampe, za zabavu, književnost i pouku. Ukupno dvadeset i dva broja *Crnogorke* izašla su u razdoblju od jula do decembra 1871. godine. List se tako brzo ugasio s jedne strane zbog slabog odziva saradnika i pretplatnika, a s druge i presudnije zbog zabrane rasturanja na teritoriji Austro-Ugarske i Turske koje su posredstvom svojih predstavnika na Cetinju uložile protest zbog priloga u *Crnogorki* u kojima se otvoreno pozivalo na pobune na područjima ovih carstava koja su se tada graničila s Crnom Gorom (Luketić 1977: IV).

Prvi a istovremeno i jedini članak u *Crnogorki* posvećen nekoj stranoj književnosti, i to italijanskoj, u stvari je tekst predavanja Stevana Vrčevića, održanog u sjedištu đlačkog i studentskog društva *Zora* u Beču. Društvo je djelovalo u mreži pokreta *Ujedinjene omladine srpske* koji je u razdoblju

* veskili@gmail.com

1866–1872 radio na širenju nacionalne svijesti i liberalnih ideja u južnoslovenskim krajevima (Skerlić 1966: 94). Razvijajući živu književnu djelatnost, članovi *Zore* bili su dužni da u okviru obaveznih aktivnosti pripreme i na sjednicama društva prezentuju godišnje bar jedan svoj rad (96). Prepise tih radova autori su obično slali u književne listove i časopise za koje je naznaka “iz *Zore*” predstavljala jemstvo njihove valjanosti (97). U *Crnogorcu* i *Crnogorki* objavljeni su brojni prilozi kako istaknutih članova *Omladinskog pokreta* tako i predstavnika narodnog preporoda iz Boke i Dalmacije, jer su upravo ova dva politička i kulturna pokreta svojim idejama snažno prožimala programe prvih crnogorskih periodičnih publikacija (Šuković 1986: 58).

Članak pod naslovom „Život i djela Danta Aligijera” (sic!) prvi je uopšte objavljeni rad Stevana Vrčevića (1847–1907), novinara, pisca i prevodioca s italijanskog i njemačkog jezika (Miljanić 1975: 235). Napisao ga je za vrijeme studija u Beču iste 1871. godine kad mu se na vijest o prenošenju posmrtnih ostataka italijanskog pjesnika Uga Foskola iz Engleske u Italiju rodila i želja da prevede njegov roman *Posljednja pisma Jakopa Ortisa*. Svojim ogleđom o najvećem italijanskom pjesniku, objavljenim u *Crnogorki* u dva avgustovska broja lista, Vrčević se uvrstio u prve dantologe na južnoslovenskim prostorima (Vrčević 1871). Njegov rad, na koji ga je, moguće, podstakla i 550-ta godišnjica smrti Dantea Aligijerija (1265–1321), koja se te godine navršavala, iako to u *Crnogorki* nije naznačeno, pojavio se nakon svega nekoliko prvih priloga o pjesniku *Božanstvene komedije* koji su na srpsko-hrvatskom jeziku objavljeni sredinom šezdesetih godina XIX vijeka (Roić 1983). Preciznije, prvi članak pojavio se 1864, a malo potom, u godini obilježavanja 600-te godišnjice Danteovog rođenja, to jest sljedeće 1865, objavljena su još četiri. Vrčevićev rad, dakle, bilježi nekoliko primata: kao prvi italijanistički prilog u Crnoj Gori, kao jedan od prvih napisa posvećenih Danteovom životu i djelu i, kao što će se vidjeti, jedan od prvih kritičkih osvrtu na dotadašnje prevode Dantea na južnoslovenskim prostorima.¹

U prvom dijelu svoga rada, objavljenom u listu 7. avgusta, Vrčević ističe kako je Dante ne samo „tvorac i otac italijanskog književnog jezika” nego i rodonačelnik „sasvijem različenoga pjesništva, no što bijaše Omirovo, koje do Danta niko nije mogao nadmašiti”. On navodi tačne biografske podatke o italijanskom pjesniku, ističući kako je u rodnoj Firenci od mladosti živio „sred omraza, bojeva, upropašćivanja, s kojih je ne samo ova republika nego i cijela Italija, nemilo bila opečaljena, sred sramotnijeh svađa crkve s carevinom, plemića s pukom, srodnika sa srodnicima”. Napominje da je

¹ Izuzimajući jedan rad na slovenačkom, koji mu prethodi, Vrčevićev rad pojavio se kao hronološki šesti po redu na srpsko-hrvatskom jeziku (Roić 1983: 206–207).

Dante, vršeći javne službe, uvijek nastojao da radi „o dobru domovine svoje”, odnosno na dobrobit rodne Firence. Vrčević piše i o okolnostima koje su dovele do osude pjesnika na progonstvo, kasnije i na smrt, zbog čega se do kraja života „potucao po Italiji”. On obavještava čitaoce da se pjesnikov grob nalazi u Raveni, gradu u kome je i umro, kao i da su Firentinci na spomeniku koji su podigli svom slavnom sugrađaninu u crkvi *Santa Croce* ispisali njegov stih iz IV pjevanja *Pakla* – *Onorate l’Altissimo Poeta!* – koji predstavlja Danteov *hommage* Vergiliju.

U ovom prvom nastavku rada opisan je i pjesnikov susret s „divnom i prikladnom” Beatričom Portinari i istaknut odjek toga događaja u Danteovom djelu. U pregledu Danteovih pjesničkih ostvarenja Vrčević se kratko osvrnuo kako na njegova djela na italijanskom (*Rime, Vita nuova, Convivio*) tako i na ona napisana „u latinštini”, to jest na latinskom jeziku (*De vulgari eloquentia, Monarchia*). Što se Danteovih prvih pjesama tiče, on ističe da sve i da nije sastavio *Božanstvenu komediju* ove bi ga pjesme „načinile prvim pjesnikom svoga vijeka”. Smatra, ipak, da su sva ova njegova djela neuporediva sa „božanstvenim spjevom”.

Najviše prostora u radu Vrčević, očekivano, posvećuje *Božanstvenoj komediji*, objašnjavajući prvo sam naslov: zbog izbora *srednjeg* stila spjev je nazvan *komedijom* koja je kasnije „radi svoje vrline dobila pridjev *divina*”. Potom prepoznaje i razmatra dva povoda Danteovog spjeva, politički i moralni. Za prvi kaže da je bio isti kao kod Homera koji je, vidjevši Grčku na tolike male države „razdrobljenu” i opisujući uspjehe Trojanaca zbog svađa među Grcima, „dokazao neizbježivu, a uz to i korisnu potrebu od sjedinjenja i sloge”. Kako je ista „bolest”, ističe Vrčević, u Danteovo doba morila Italiju, „tužno iznemoglu” zbog sukoba gvelfa i gibelina, on ovako obrazlaže pjesnikovo sagledavanje te situacije: „Viđe Dante, da se ne mogu ove države italijanske u svojoj slobodi održati, a da se ne podčine jednoj glavi oružanog vladaoca, koji bi ih od izvanjskijeh napadanja branio, i od unutrašnjeg razdora sačuval”. Kako kao prognanik, „ubog, i osuđen da život prosi”, pjesnik svojim istomišljenicima više nije mogao biti od pomoći, on se okrenuo sili riječi, „koja više smije i može nego sila oružija”, ističe naš autor koji i sam čvrsto vjeruje u snažnu društvenu i političku ulogu književnosti. A moralni povod Danteovog spjeva Vrčević vidi u njegovoj odluci da u tri *kantike*, to jest cjeline koje sačinjavaju ovaj spjev, ljude razvrsta na „sve one male tirane koji ispunjavahu Italiju pljačkom i krvlju” (*Pakao*), na one „koji ne privrijediše domovini jakom i smjelom dušom” (*Čistilište*), do onih „koji se jedino starahu o dobu i napredku domovine svoje” (*Raj*).

U drugom nastavku svoga rada, objavljenom u broju od 14. avgusta 1871, nakon što je Dantea svrstao u najveće pjesnike uopšte, među koje,

pored Homera, ubraja Šekspira, Tasa, Ariosta, Getea i Šilera, a od slovenskih Mickjeviča, Puškina i Njogoša, Vrčević citira sudove različitih autora o *Božanstvenoj komediji*, počev od prvih proučavalaca – Đovanija Bokača u XIV i Benedeta Varkija i Lionarda Salvijatija u XVI vijeku. Vrčević se na odgovarajući način uključuje i u polemiku sa onima koji „okrivljuju” Dantea „da je upotrebio riječi latinske, njeke opet varvarske, njeke čudnovate, njeke sasvim proste i neskladne”, naglašavajući da je pjesnik „kovao riječi u načine njima podobne” da bi izrazio „stvari višenaravske”. Na kritiku upotrebe latinizama kod Dantea on ima odgovor: „Glede riječi od latinskoga uzetijeh, pitamo odklen je morao crpiti nego iz tog jezika, od kojega sve druge italijanske riječi ishode? I rad jedno pedeset takvijeh riječi najviše [...] rad nekolicine riječi inostrane [...] ne bi li bila glupost grditi cijelo djelo, kao što bi bila glupost onoga, koji bi stao, opažajući u suncu pjege, grditi mu neoskvrnjenu vječnu ljepotu?”

Vrčević se, nadalje, u ovom dijelu rada bavi poznavanjem Dantea izvan Italije, pa kaže: „Kad bismo cijenili razširenje nekoga pjesmotvora po množini onog što je o njemu pisano i koliko je puta prevađano, to bi bez sumnje iza Šekspira odma prvo mjesto išlo Dantu”. Pobrojajući na koje je sve jezike italijanski pjesnik do tada preveden, Vrčević pokazuje dobru obaviještenost posebno u vezi sa njemačkim verzijama *Božanstvene komedije*. On navodi imena desetak prevodilaca Danteovog spjeva, među kojima i osnivače moderne dantologije u Njemačkoj, autore epohalnih prevoda *Komedije* na njemački u XIX vijeku – kralja Johana Saksonskog, koji s potpisivao pseudonimom Filaletes (Philalethes), i Karla Vita – kao i imena nekolicine autora rasprava koje su te prevode pratile (Klinkert). Među njima pomenut je i spis švajcarsko-italijanskog književnika, Đ. A. Skartacinija kome je 1869. objavljena studija o epohi, životu i djelima Dantea Aligijerija donijela međunarodnu slavu, prethodeći njegovim komentarima *Božanstvene komedije*, nedugo potom objavljenim u tri toma (Roedel 1970).

Najzanimljiviji i najoriginalniji dio Vrčevićevog rada predstavlja njegov osvrt na poznavanje Dantea u južnoslovenskim krajevima. Ovim argumentom, kako je primijetio italijanski slavist Arturo Kronija u svom pregledu uticaja, prevoda, odjeka i studija o Danteu, kao jedan od najranijih bavi se upravo Vrčevićev rad, razmatrajući recepciju *Božanstvene komedije* na srpsko-hrvatskom jeziku (Cronia 1965: 17, 22). Ističući da dobri prevodi, kao i izvorna djela, obogaćuju književnost i jezik svakog naroda, Vrčević priznaje da veliki italijanski pjesnik nije kod nas mnogo preveden, pa zaključuje kritički: „Toga je, ljubezni čitatelji, vrlo malo: pa da nam nijesu kojekakve okolnosti krive, morali bismo pred učenijem svijetom porumeniti”. U ovom dijelu svoga rada Vrčević iznosi i nekoliko podataka o tim najranijim prevodima i prevodiocima *Božanstvene komedije* na srpsko-hrvatski jezik.

Kao hronološki prvi on navodi prevod pjevanja o knezu Ugolinu (*Pakao*, XXXIII) Stefana Mitrova Ljubiše, objavljen 1867. godine u listu *Dubrovnik*. Potom pominje prevode odlomaka iz *Komedije* Petra Preradovića, objavljene 1870. godine u zagrebačkom *Viencu*, ne navodeći precizije o kojim stihovima se radi.² Ovi podaci ponukali su uredništvo *Crnogorke* da se oglasi jednom bilješkom na kraju ovog priloga, korigujući, odnosno dopunjujući podatke koje je iznio Vrčević. U bilješci se podsjeća da je Jovan Sundečić u „nevezanijem stihovima” ranije preveo epizodu o knezu Ugolinu, objavivši je „s primjetbama” u broju 14 zadarske *Zvjezde* 1863. godine.³ Dalje se kaže da je u istoj publikaciji, iste godine već u sljedećem broju Medo Pucić objavio „u prekrasnijem tercinama” prevedenu Danteovu „Franu s Rimine”.⁴ Uz to, navodi se i podatak da je Sjepan Ivičević „preveo podavno savkolik Pakao [...] ali ga još nije na svijet izdao”.⁵ Iza potpisa uredništva krio se Simo Popović, urednik, ali i sam Jovan Sundečić, vlasnik lista *Crnogorka* i jedan od prvih prevodilaca Dantea na srpsko-hrvatski jezik, koji je kao već proslavljeni pjesnik i narodni tribun od 1864. godine živio na Cetinju, obavljajući, između ostalog, i dužnost sekretara crnogorskog knjaza Nikole (Šuković 1986: 61). Prema navedenim podacima čitaoci lista mogli su steći predstavu o prevodima najpoznatijih pjevanja *Božanstvene komedije* u tek protekloj deceniji, među kojima su na prvom mjestu ona o grofu Ugolinu i Frančeski da Rimini.

Vrčević se u svom radu kritički osvrće i na kvalitet ovih prevoda, zamjerajući prevodiocima, a bili su to ljudi od pera, pjesnici i književnici (Stjepan Mitrov Ljubiša, Petar Preradović), da prevode u „narodnom mjerilu”, to jest u desetercu, karakterističnom stihu južnoslovenske narodne poezije, zanemarujući Danteov jedanaesterac. Ocjenjujući da metrički izbor ovih prevodilaca „nije sretan”, Vrčević to obrazlaže sljedećim riječima: „Jedan je posao sa predmetom čisto epskim, drugi je sa predmetom, koji je

² Preradović je preveo pjevanja o knezu Ugolinu (*Pakao*, XXXIII) i o Paolu i Frančeski (*Pakao*, V) (Roić 1982: 242–243).

³ Sundečić je hronološki drugi prevodilac ovog na srpsko-hrvatski jezik najviše prevedenog odlomka iz Danteovog spjeva (Roić 1982: 242)

⁴ U napomeni ispod teksta kaže se i da je ovaj prevod sačinjen za *Istoriju književnosti [poglavitih na svetu naroda]* Božidara Petranovića (Novi Sad, Narodna pečatnja Dra Danila Medakovića, 1858).

⁵ Ni Vrčević ni uredništvo nijesu tada raspolagali podacima da su prvi prevodi iz *Božanstvene komedije* objavljeni još 1845. godine i to: V pjevanje *Pakla* (Frančeska od Rimini) u prevodu Konstantina Nikolajevića u listu *Podunavka*, a XXXIII pjevanje (Knez Ugolino) u prevodu potpisanom nerazriješenim inicijalima V. L. u *Zori dalmatinskoj*. Što se Stjepana Ivičevića tiče, on je nešto kasnije objavio svega dva odlomka, oba iz V pjevanja *Pakla*, i to u *Narodnom listu* 1873. i u *Viencu* 1878. godine (Roić 1982: 242–243).

skroz i skroz izprepleten dubokijem mislima i sa svim drugojačijim duhom, gđe prepletene misli ištu i prepleten metar, a preljevajuća se čuvstva, još i versatilan ljubak stih”. A na tvrdnju onih koji smatraju da bi „vrlo teško bilo u našem jeziku tercine pjevati” Vrčević ima prigovor u kome se kaže: „A nije li Preradović pjevao u tercinama njeke svoje pjesme, i to tako lijepo, da nas se milje hvata?”

Prilika je da se na kraju da nešto više kaže o samom autoru ovog značajnog priloga, uz kratak osvrt na još jedan njegov vrlo važni italijanistički rad. Stevan Vukov Vrčević rođen je 1847. godine u Kotoru. U rodnom gradu je završio osnovnu školu, gimnaziju je učio u Dubrovniku, a u Beču je od 1868. do 1873. studirao prava i filozofiju. Po povratku u Kotor neko vrijeme radio je kao profesor u gimnaziji a potom kao sekretar opštine. Ostavši iz političkih razloga bez posla, prihvatio se uređivanja lista *Dubrovnik* od 1892. do 1895. godine, kad je prešao je u Crnu Goru. Sprva je u Nikšiću radio kao sekretar Okružnog suda i urednik listova *Nevesinje* i *Onogošt* dok se 1902. nije preselio na Cetinje. U crnogorskoj prijestonici, radeći kao sekretar Ministarstva unutrašnjih djela, živio je do smrti koja ga je zadesila 1907. godine (Miljanić 1975: 221–222). Vrčević se od rane mladosti bavio novinarstvom, objavljujući u zadarskom *Srpskom glasu* i novosadskoj *Zastavi* antiaustrijske članke i potpisujući se najčešće pseudonimima. Oba nikšićka lista koje je uređivao krajem XIX vijeka zabranjena su zbog antiaustrijskih stavova u njegovim priložima. Novak Miljanić u bibliografiji Vrčevićevih radova navodi i podatak da je on 1894. godine, potpisavši se psudonimom „X”, objavio u broju 34 *Dubrovnika* jedan svoj prevod iz Leopardijevih proza naslovljenih *Moralna djelca* (*Operette morali*, 1824), i to „Dijalog između Smrti i Mode” (*Dialogo della Moda e della Morte*).

Upravo tokom svog boravka u Nikšiću, Stevan Vrčević je, poslije niza peripetija, dovršio davno započeti prevod Foskolovog romana *Le ultime lettere di Jacopo Ortis* (1802), prvog italijanskog modernog romana i jednog od najznačajnijih djela italijanske književnosti na razmeđu XVIII i XIX vijeka. Prevod je objavio u ovom gradu na samom kraju XIX vijeka pod naslovom *Pošljednja pisma Jakova Ortisa* (Nikšić, Štamparija Akcionerskog društva, 1898) (Kilibarda 2007). Činjenica da se prevod Fortisovog romana pojavio u crnogorskoj provinciji, a ne u prijestonici Cetinju, koja je imala veću tradiciju dodira sa kulturnim središtima u drugim južnoslovenskim krajevima, učinilo je da se o ovom izdanju skoro stotinu godina nije uopšte znalo ili su u literaturi o njemu navođeni i prenošeni nepotpuni ili pogrešni podaci. A Vrčevićev prevod jedini je prevod ovog značajnog djela italijanske književnosti na srpsko-hrvatskom jeziku za više od pola vijeka, sve dok u Beogradu nije objavljen prevod Svetolika Stefanovića (Novo pokolenje, 1953).

BIBLIOGRAFIJA

- CRONIA, Arturo (1965). *La fortuna di Dante nella letteratura serbo-croata*, Padova: Antenore.
- KILIBARDA, Vesna (1992). *Italijanska književnost u Crnoj Gori do 1918. godine*, Nikšić: Unirex.
- KILIBARDA, Vesna (2007). *Il Romanzo di Ugo Foscolo e il Montenegro*. In: *Identita' e diversita' nella lingua e nella letteratura italiana*, Firenze: F. Cesati, II, 305–310.
- KLINKERT, Thomas, *Riflessioni sulle traduzioni tedesche della Divina Commedia nel Novecento (George e Borchartd)*. [https://www.romanische-studien.de/index.php/rst/article/view/271/1022#:~:text=Questa%20tradizione%20persiste%20nel%20Novecento,sua%20moglie%20Ida%20\(1963\);](https://www.romanische-studien.de/index.php/rst/article/view/271/1022#:~:text=Questa%20tradizione%20persiste%20nel%20Novecento,sua%20moglie%20Ida%20(1963);) konsultovano 14. 3. 2023.
- LUKETIĆ, Miroslav (1977). *Pogovor: Crnogorka, prilog Crnogorcu za zabavu, književnost i pouku (fototipsko izdanje)*, Cetinje, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević”, 1977, I–VI.
- MILJANIĆ, Novak (1975). *Novinar i književnik Stevo Vrčević*. Boka, 6–7, 221–239.
- ROEDEL, Reto (1970). *Scartazzini, Giovanni Andrea, Enciclopedi dantesca*, <https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-andrea-scartazzini/>; konsultovano 12. 3. 2023.
- ROIĆ, Sanja (1982). *Dante nelle letterature jugoslave (I)*. *Studia romanica et anglica zagabiensia*, XXVII, 1–2, 241–261.
- ROIĆ, Sanja (1983). *Dante nelle letterature jugoslave (II)*. *Studia romanica et anglica zagabiensia*, XXVIII, 1–2, 205–269.
- SKERLIĆ, Jovan (1966). *Omladina i njena književnost (1848–1871)*, Beograd: Prosveta.
- ŠUKOVIĆ, Radivoje (1986). *Književna periodika u Crnoj Gori (1835–1914)*, Titograd: Univerzitetska riječ.
- VRČEVIĆ, Stevan (1871). *Život i djela Danta Aligjera*. *Crnogorka*, I, 4–5, 13–15; 6, 21–23.